

Ad Öbekleri, Sözlükbilimsel Adlar ve Birleşik Adlar

Noun Phrases, Lexical Nouns and Compound Nouns

Tai MA*

ÖZ

Bu çalışma, geleneksel alanyazındaki ad öbeği kavramını güncel dilbilimsel bakış açısıyla gözden geçirip birleşik adlardan ayırmayı hedeflemektedir. Geleneksel alanyazında birden fazla sözcüklerin yan yana gelmesi aracılığıyla oluşan yapılara öbek denilmektedir, fakat bu görüş anlambilim ve sözdizim bakımından değerlendirildiği zaman sözlüksel anlamı ve oluşumunda kurucuyu talep eden dilbilgisel bileşenleri tanımlamaya belirsizlik ve karışıklık getirmektedir. Bununla birlikte, değişik dillerde gözlemlenen yeni anlambirimleri üretme yöntemlerinden biri olan sözcük birleşimi, kendisini yapı olarak öbek oluşumuna benzetmesinin yanı sıra anlam açısından bağımsız ve tözel anlambirimleri üreterek sözcük türetimiyle karşı karşıya getirmektedir. Aynı anda, geleneksel alanyazının öbeğe benzeyen yapıları tamlama adına genellemesi, farklı dilbilgisel kavramların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, bu kavramların farklılığını anlayıp aralarında ayırım yapılmasına ihtiyaç vardır. Çeşitli dillerde hem günümüz hem de tarihsel bakış açısıyla bakıldığında, adların tek başına bir sözlükbilimsel kategori niteliğinde çeşitli adcıl özelliklerin taşıyıcısı olarak yaygınlık göstermesinin yanı sıra adcıl kategorinin oluşumunda nüanslar da mevcuttur. Hâlbuki sözcük veya sözlükbilimsel anlamın oluşmasında yeterince bilgi verici olması talebine ilişkin sözlükbirimlerin tekçil olması biçimsel görünümü - tek biçimli olması - gittikçe bulanıklık göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma ad öbeklerinin yapısal özelliği dışında üstlendikleri sözdizimsel adcıl özellikler ve adlar ile birleşik adların sözlükbilimsel adcıl özellikleri bakımından geleneksel alanyazındaki kavramsal bulanıklığa çözüm bulmayı temel almaktadır. Esas olarak, sözlükbilimsel anlambilim çerçevesinde sözlükbirimsel anlamın dilbilgisel özellikleri ve sözdizimsel açıdan onun dilbilgisel bütünlüğü, geleneksel alanyazının tercih ettiği çekim-türetim iki kutuplu yaklaşımının hem öbek yapısı (tümce yapısı dâhilinde) hem de birleşik sözcüğü açıklamada yeterli olup olmadığına şüpheyle bakmaya sebebiyet vermektedir. Bu çalışma, ana dil kullanıcıları tarafından doğrulanan örnekler üzerine güncel dilbilimsel yaklaşımla genel itibarıyla öbeği sözdizimsel bir kavram olarak yorumlayıp sözcük birleşimi ve sözcük türetimini ise sözlükbilimsel açıdan değerlendirmeyi tercih etmektedir. Öte yandan, birleşik adların oluşmasında koşuntu yapısına gösterilen benzerlik bakımından koşuntudan hem yapısal hem de anlamsal açıdan farklı olduğu açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anlambilim, Sözdizim, Ad, Birleşik ad, Ad öbeği, Tamlama, Koşuntu*

ABSTRACT

This article aims to revise from a modern linguistic perspective the concept of noun phrase that

* Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı Bilim Uzmanı, taima199506@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-7657-9069>).

is defined equivocally in traditional literature, and then distinguish noun phrases from compound nouns. The traditional approach refers phrase to constructions formed by more than one constituent. But, however, this idea, with respect to semantics and syntax, causes the definitions of lexical substances and grammatical phrases whose formations require head constituents to be theoretically and terminologically paradoxical. In addition, being observed among different languages, compounding as a method to create new meanings demonstrates similarity with phrase formation structurally, and besides in accordance with its creativity of independent and substantive semantic items compounding is also against derivation. At the same time, tradition grammars treat phrase-like structures as modification construction, creating a conceptual ambiguity for the classification of the distinct grammatical terms. Hence, the differences between these terms need comprehending and distinguishing. As widely known, from both a contemporary and historical perspective, nouns demonstrate a wide range of nominal features as an independent lexical category, and meanwhile, the formation of nominal categories also illustrate a number of variance from language to language. As a matter of fact, the requirement of the formation of lexemes or lexical meanings to be sufficiently informative makes the distinctiveness of nouns being single-morpheme even more conceptually indefinite. Thus, in this study, for the conceptual inadequacy found in the traditional literature to distinguish lexical phrases from lexical items, we aim to demonstrate a problem-solving technique in light of the syntactical phrasal and nominal properties of noun phrases, and the lexical nominal properties of nouns with compound nouns. Essentially, the grammatical properties of substantives regarding to lexical semantics and the grammatical independency from a syntactic perspective, lead us to question whether the traditional approach is sufficient to explain the phrase structures (including sentence structures) and word structure, which assumes inflection and derivation in a bipolar position. In this study, by means of the data provided by the native speakers, phrases are generally considered as a concept of syntax; however, compounding and derivation are preferably discussed from a lexicological perspective via the modern linguistic aspects. Moreover, it is also mentioned in this article that there exists a distinct compounding phenomenon resembling appositives but are different from a semantic and syntactic perspective.

Keywords: *Semantics, Syntax, Noun, Compound noun, Noun phrase, Modification construction, Appositive*

Extended Summary

Speaking specifically of a lexical category, it is insufficient for us to discuss only the morphological properties of the items. The perspective is brought up not only because morphology has its theoretical scope and application boundary in linguistic studies, but also for the reason which is discussed in Citko (2014: 8) that lexical categories are considered to possess and assemble a wide range of distinctive categorical features.

Considering the problem mentioned above, the aim of this article is to define the binary phrasal structures and distinguish syntax-specific grammatical categories from lexical categories; afterward, as far as the similarity between compound nouns and noun phrases, it is preferred to apply the semantic approaches which regard the issue of meanings from a formal perspective, which is to argue that a complete noun phrase obtains divers readings (such as categorical, quantitative and determinative) because it is an inseparable item structurally.

Obviously, the ambiguous aspects of the traditional literature and old linguistic perspectives applied toward the issue of nouns and compound nouns are observed in their attempt to build a uniform structural definition for both noun phrases and unspecified attributive construction. In addition, and evidently, it is redundant to debate whether there is an attributive item needed for the noun following itself in compound nouns. Furthermore, it will also be unnecessary to assume the attributive item is syntactically used as an adjective because adjectives

are essentially a lexical category defined by its specific semantic properties which are discussed in Baker (2004: 190-263).

Hence, it is assumed here in the article that the adequate explanation of the different grammatical categories based on the traditional aspects is a result of their insufficient recognition of language (also seemingly language faculty). With the parts of speech being coercively and exceedingly applied to define the word classes, the two-dimensional comprehension of sentence structures mutually affects the classification of words. Meanwhile, this approach is rather functionally identified with the theory that language use is simply a matter of utilization of morphemes and lexemes.

If we follow this approach, the main syntactical issue should be to accomplish the theory that depicts the relationship of morphemes (lexemes included) to specific derivative operations. However, it is not explanatory essentially because language is not a system consisting merely of a set of coding rules in terms that the emergence of language is an instantiation of human cognitive capacity. Under this circumstance, the traditional approach fails to account for the inclusiveness of phrasal structures (particularly noun phrases) and the explicit representation of the internal property of any noun-like item. It is evident that the failure results from the superficial observation of sentence structures and the identification the phrases with particularly certain syntactical functions, which underlies the specification of words and phrase-structured constructions. On the opposite, there are also many arguments against this approach some of which are illustrated by Gallego (2010) and arguing that lexical atomic units are associated with various features in the Lexicon.

Anyway, the essential topic is not related to the existence and the construction of nouns; instead, attention should be paid particularly to the inherent (or implicit) semantic features. Thus, as a consequence, the investigation will be to determine the nominal features and how elegant they are rather than to consider the external representation (looking) and how it serves the morphological features. Within this premise, it is considered unnecessary in this article to define a particular object (or in other words, to give an ontological definition in accordance with first philosophy principle to a specific object). Moreover, this study aims at the split model for noun phrases and compound nouns, including relative issues like nouns, appositives and complex NP islands.

Precisely, it is significantly necessary to turn attention to the essence of meaning whose intactness is required to be sufficiently informative and simplistic as possible. Except defining what meaning actually is, the main task seemingly should be to specify the semantic properties. On top of this, to meet such linguistic requirement, the initial task is to redefine the binary phrasal structures of sentences both visually and conceptually and recognize the lexicological issues of semantics.

Giriş

Geleneksel alanyazında tamlama, öbek ve sözcük birleşimi başta olmak üzere üç kavramın anlaşılmasında yaşanan belirsizlik ve çelişki, hem anlambilimsel açıdan sözlükbilimsel araştırmalara hem de sözdizimsel açıdan öbek yapısıyla ilgili kavramlara anlaşılma zorluğunu katmaktadır. Benzer (2012: 1051-1061) belirtili ad tamlamasının yalnızca bir *tözel* (*substantive*) varlığın anlamını karşıladığını iddia etmektedir. Fakat o yine tamlama terimiyle tıpkı olan bu çeşit dilsel olguyu ele aldığı için sözcük birleşimini öbek yapısından belirgin bir şekilde ayırmamıştır. Bu konuda geleneksel alanyazının kusuru, araştırmacının dilbilimsel anlambilimi uygulamamasının sonucudur. Ayrıca adlara ait anlambilimsel nitelikleri etraflıca değerlendirmedikçe geleneksel görüşler onların ad öbeğine yönelik olan etkileri de ihmal etmiştir.

Betimleyici bakış açısı yoğunlukla yazı dilinin biçimbirimlerine odaklanması nedeniyle tözel sözcüklerin sözlükbilimsel özelliklerini incelerken, anlambilimsel ve sözdizimsel özelliklerine biçimbilimsel özelliklerini tercih etmektedir. Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004)

çalışmasında tözel sözcükler öncelikle birer biçimbilimsel kategoriye oluşturmaktadır. Ayrıca onların sözlükbilimsel özelliği ise sözdizimsel özelliğiyle birlikte değişebilir. Bu bir tutarsızlıktır¹ çünkü tözel sözcükler hem esas olarak hem de dilbilimsel bakımdan öncelikle anlambilimsel özelliğe sahip unsurlardır.

Sözlükçede (lexicon) yer alan anlamca tekçil olup bir topluluk oluşturabilen tözel sözcükler genellikle *sesçil (phonological)*, *anlambilimsel (semantic)* ve *biçimsel (formal)* dahil olmak üzere üç farklı özelliğe sahiptir (Gallego, 2010: 6). Fakat bu açıklama, birleşik sözcüklerin *tek biçimli (monomorphemic)* olmadığı için onların temel dilbilgisel özellikleri diğer tek biçimli sözcüklere kıyasla farklılık göstermektedir. Dolayısıyla birleşik adların anlambilimsel ve sözdizimsel bütünlüğü için çeşitli yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bir başka deyişle, dil mekanizmasını yüzeysel bir boyutta algılamak ve anlamak, açıkçası dilbilgisel yapıları birer içeriksiz kalıp olarak düşünmek, dilin bilişsel ve yazılımsal yaratıcılığını görmezlikten gelip dilin elverişli bir şekilde insan biyolojisiyle bağlantılı olduğu (Gallego, 2010: 3) görüşüne aykırı olma niteliğindedir.

1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada Türkçede ad sözlükbilimsel kategorisi ve benzer dilbilgisel kavramlar ele alınmıştır. Adların esas biçimbilimsel özelliklerinden ziyade sözdizimsel ve anlambilimsel özellikleri başta olmak üzere esas dilbilgisel özelliklerine göre kategorik özelliği tespit edilmiştir. Bu amacı karşılamak için özellikle ad, ad öbeği ve birleşik ad konularında çıkarımsal analizlerin yanı sıra örnek tümceler ve öbeklere başvurulmuştur. İhtiyaç duyulan dil malzemelerinden bazı veriler doğrudan atıf alınan kaynaklardan derlenmiştir. İlgili kaynakları da örnek sonrasında verilmiştir.

Örneklerin çoğunluğu adların sözlükbilimsel özelliklerine dikkat edilirken tarihsel inceleme gereği dışında diğer dil malzemeleri günümüz Türkçesini esas almaktadır. Veriler orijinal ve özgün örnekler seçme amacıyla araştırmacı tarafından üretilip alan uzmanı tarafından verilen dönütler doğrultusunda güncellenmiştir.

2. İnceleme

Bu bölümde makalenin esas aldığı sorunlar sırayla irdelenip derinlemesine farklı kavramlar için uygun düşen bakış açısı uygulanacaktır. Çünkü dilbilgisel kavramları incelemek yerine uygun yöntem bilmek ve yöntemi doğru biçimde kullanıp sorunları değerlendirmek bu çalışmanın esas amacıdır.

2.1. Geleneksel alanyazındaki kavramlar ve tartışmalar

Geleneksel alanyazında Ergin (2013: 380) sıfat tamlaması, ad tamlaması ve iyelik tamlaması olmak üzere belirtme yapısını üç altbaşlığa ayırmıştır ve sıfat tamlamasını adın kendisini niteleyen sıfatla kurduğu yapı olarak tanımlarken ad tamlaması Ergin'e (2013) göre belirtili (ilgi ekini alan) ve belirtisiz (ilgi ekini almayan) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İyelik tamlaması ise iyelik zamirinin oluşturduğu sahiplik-aitlik bağıntısını bildiren yapılardır.

Fakat sıfat ve ad yalnız birer sözlükbirimsel kategoridir. Dolayısıyla sıfat tamlaması ve ad tamlamasında sıfat ve ad, öbeğin kurucusu olup olmaması bakımından tamlamanın bileşeni

¹ Bir bakıma, Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 14, 46, 55, 72) yaklaşımının biçimsel özelliklere odaklanıp her biçimsel kavram/terimi bir biçimsel görünümde tanımlaması, aynı anda doğasından gelme betimleyiciliği değiştirmemektedir. Bir başka deyişle birim/bileşenlerin ilkel işlevi biçim oluşturmak değildir. Çünkü dil mekanizmasının amaçları ve işleyişi yalnızca biçimleri kullanma meselesi ile açıklanamamaktadır. Öte yandan, bu tür betimleyici yaklaşımın sözcük türlerini biçimsel özelliklerine göre sınıflandırırken ya işlevsel, ya anlamsal ya da yapısal (diğer kategoriler arasındaki bağıntı) bakımdan yaptığı yorumlar, dilbilimsel anlambilim ve sözdizimden uzak olduğuna işaret etmektedir. Meselâ, adlık/ad kategorisi için nesne anlamının dilbilimsel terminolojik içeriği tanımlanmamıştır.

adına değil, öbeğin yapısal özelliğine tabi olacak şekilde sözlükbirimsel özelliğine göre yorumlanmalıdır (kısacası, sıfat öbeğinin çekirdek ögesi sıfat, ad öbeğinin çekirdek ögesi addır). İyelik eki de yapısal özelliği dışında öbeğe getirdiği anlamsal ve işlevsel özellik açısından yorumlanmalıdır. Geleneksel tabirde sıfat tamlamasındaki ad, tamladığı için yine ad tamlamasındaki ad gibi öbeğin kurucusudur. Üstelik *tatlı elma*, *korkunç film*, *komik adam* ve *beklenmedik durum* vs. öbekler, kurucusunun sıfat olmadığı için ad öbeği olarak kabul edilmelidir. Bunun ötesinde ad tamlamasının belirtili ve belirtilsiz olmak üzere iki altbaşlığa ayrılması *belirti*'nin neyi kastettiğini yanıtlamamaktadır. Ergin'in (2013) betimlediği ad tamlaması ayrımında işleyen *-(n)In* biçimbiriminin ait olduğu dilbilgisel kategori (durum eki) aslında onun sözlükbirimlerden ayrı bir kategori olmasına işaret etmektedir.

Benzer'in (2012: 1051-1061) yaptığı açıklamaya göre belirtili ad tamlamasında iyelik ilgisi mevcuttur. Yalnız belirtilsiz ad tamlaması, bir şeyin bir türünün adlandırılmasıdır (*mevlâna şekeri* gibi). Fakat *mevlanâ şekeri*'nin birleşik ad olup olmadığı tartışılır (bk. 3.3.1., 3.3.2. ve dipnot 24) -. Takısız ad tamlaması, bir şeyin adlandırılması olup bazen de bir şeyin nelerden oluştuğu bilgisini verir, *babaanne* gibi. Fakat *mevlâna şekeri*'nden farklı olarak *babaanne* bir sözlükbirimsel anlam niteliğindedir.

Guzev ve Yılmaz (2004: 69-70) tamlamayı da belirtme, tümlleme ve belirteçleme öbeği olmak üzere üç türe ayırmaktadır. Bu ayırım, sözlükbirim seçimi ve biçim kullanımını yorumlamadan hemen tümlleme, belirtme ve belirteçlemeye geçip öbek oluşumunu en küçük birime kadar indirmediği, elde edilen sonuç ikna edici değildir. Çünkü tamlama terimi karışık yapıları açıklamada zayıftır (örneğin, *Benim demek istediğim her çocuğun okula gidebildiğidir*). Ötesinde *tamlama* sözdizimsel dönüşüm işlemlerine yönelik biçimlerin dilbilgisel özelliklerini tanımlamadıkça tutarsız hâle gelmektedir. Bir tümlleme öbeğinde, tümlleç olmayınca onun bir tümlleme öbeği olarak algılanması da imkânsızdır. Bir tamlamada ne müstakil bir ad ne müstakil bir sıfat olunca, bu dilbilgisel yapıya ne ad tamlaması ne de sıfat tamlaması denilir.

Bu yaklaşım, alanyazında terminolojik kargaşalığa sebep olmanın yanı sıra, tümce odaklı bakış açısıyla öbekleri ayırmada da yetersiz görünmektedir. Çünkü bu üç öbek yapısının eşgörevli olabildiği de görülmektedir. Eğer bu yaklaşım bütün öbekler için uygulanırsa, bazı öbek üstü (tümcesel işlev kategorisi vs.)² biçimler açıklanmayacak durumda olacaktır. Çünkü sözdizimsel açıdan öbek ayrımı mutlaka tümceye aktarılacaktır; eğer aktarılması güçse bu ayırım dilbilgisinin yaratıcılığını ve üreticiliğini açıklayamama durumundadır.

Bir başka deyişle, Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 69) *dizim* terimiyle tümce bir öbek olarak anlaşılırsa, tümce ve onların tanımladıkları diğer öbeklerle arasındaki sözdizimsel farklılık açıklanmalıdır. Çünkü öbekler tümceyi oluşturur, tümce öbekleri oluşturmaz. Açıkçası, bir hiyerarşik dereceye tabi olmaları kuralı ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeli ve öbeklerin kurulma amacı anlaşılmalıdır. Eğer yalnız öbek yapısı terimiyle karşılaştığımız bütün yapılara öbek desek, öbeğin bitişik özelliği de açıklanmalıdır (öbek nelerden ve ne amaçla oluşur, çekirdek öğeler nelerdir?). Fakat bu ayrıntılı açıklama ne tamlama, ne tümlleme ne de belirtme gibi öbek yapılarında görülmektedir (yalnızca betimleyici tanımlar mevcuttur). Öbek tümcede bulunursa tümcenin bir ögesi olduğu anlamındadır.³

Öbek, tümcenin oluşması için esasen vardır ve tümcenin hem sözdizimsel kurallarını hem de anlam gerekçelerini karşılamak zorundadır. Meselâ eylem öbeğinin temel *konusal* (*thematic*) üyesi olan ad öbeği yapı bakımından bir bütündür. Fakat geleneksel alanyazında öbek hep benzer kavramlarla (tümlleme, tamlama, belirteçleme vs.) bir arada değerlendirildikçe onun tümcedeki yapısal ve işlevsel bağımsızlığı göz ardı edilmiştir. Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 69)⁴ öbeği, bir

² Detaylı bilgiler için bk. Ma (2022a ve 2022b).

³ Fakat yine tümce olmayan ve tümce olamayan öğeler için şunu belirtmek gerek ki tümce olmayan yapılar eğer tümcede yer alırsa, bu yapıların sözdizimsel açıklamaları yapılmalıdır ve tümce olamayan öğeler (maalesef vs.) öbek birleşmesine dâhil olmayan unsurlardır (Gallego, 2010: 9).

⁴ bk. *isim ve sözdiziminin birimleri* maddesi.

sözdizimsel birim olarak yorumlayıp, öbek yapıları öğelerini de özne, yüklem, belirten, belirtilen, tümleyen, tümlenen, belirteç ve belirteçlenen olmak üzere sekiz türe ayırmaktadır ve aynı anda, genel itibarıyla yapıları sıralama, yargısal ve tamlama olmak üzere üç öbek yapısı adında incelemektedirler.

Özellikle *tamlama öbek yapısı (attributive construction)*, sınırlı bir kapsamda ancak ad ve sıfatların *yüklemcil (predicative)* olmaları durumuna karşı olarak yalnız *tamlamak (modify)* amacıyla kullanılmalarını kastetmektedir (Crystal, 2008: 43).⁵ Dolayısıyla Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 46, 69)⁶ tamlama yapısında kurucusu olan bileşen ve tümleç ögesi arasında öbekselleştirme kurarken, ad öbeğinin oluşma sebebi ve amacını kararlaştırmada belirtisiz/takısız teriminin dile getirdiği anlaşılabilirlik ve yetersizliği dikkate almamıştır.

Uygun'a (2009: 163) göre *adıl (nominal)* unsurların ayırıcı özelliklerinin incelenmesi geleneksel alanyazında sözdizimsel bir yaklaşıma yakınlık göstermektedir. Fakat kanaatimce bu geleneksel sözdizimsel yaklaşım tözel olan anlambilimsel kategorileri (ad, sıfat, eylem vs.), *sözcük türlerinin (parts of speech)* tümcede karşıladığı tamlama durumuna göre sınıflandırmaktadır. Bu, elbette bir ölküsel teorik zorlamadır ki sözdizimsel birimlerin esas formal dilbilgisel özelliği haricinde basit betimleme tabirleriyle biçimbilimsel kategorilerin arasındaki yüzeysel bağıntıyı açıklamak ikna edici değildir. Çünkü verilere adapte edilen kavramlar belirgin olmalı ve güçlü bir açıklayıcı niteliğe sahip olmalıdır. Aksi takdirde kavramlar başarısız olur. Bir başka deyişle, öbeğin tanımı öbeğin hem iç hem dış yapısal özelliğini açıklamalıdır ve bu açıklama sözlükçeden gelen sözlükbirimler ile biçimbirimlerin nasıl bir araya toplandıkları hakkında bilgi vermelidir. Dolayısıyla öbeğin tanımı gereksiz betimleyici tabirlere ihtiyaç duymadan somut bir öbek ortada üretebilmelidir (çünkü tabirler ise yapılandırıcı ve teknik olmaktadır).

Öte yandan, Guzev ve Deniz Yılmaz (2004) sözcük türlerini tanımlarken sözcüklerin kategorik özelliklerini açıklamamıştır. Fakat yine onların otosemantik sözcükler ve yardımcı sözcükler dışında hem ad üretici birimleri (*hane*, vs.)⁷ hem de eylem üretici birimleri (*et-* vs.) ele almaları sözlükbilimsel anlambilime göre gereksiz görülmektedir. Bir başka deyişle, ad üretici birimler ve eylem üretici birimler sözcük türetimi bakımından türetimbirimdir. Ayrıca ayrılan sözlükbilimsel kategoride yine kendi ayırıcı esas sözdizimsel özelliklerine sahiptir. Bununla birlikte yardımcı üretici birimlerin sınırlı ölçüde işlemesi bakımından sözcük türlerine ad üretici birimleri ve eylem üretici birimleri dâhil etmek gereksizdir. Çünkü sözcükle ilgili araştırmalar sözcüklerin dilbilgisel özelliklerine (anlambilimsel özellik başta olmak üzere) yer vermelidir. Kısacası, sözcüklerin bu çeşit özelliklerin somut taşıyıcısı olması bakımından, sözcüğün biçimsel bağımsızlığı değil onu sözlükçede temsil eden/gösteren dilbilgisel özellik söz konusudur. Dolayısıyla betimlemeciliğin sözcüklerin yüzeysel görünümüne (bir bakıma biçimbilimsel değişiklikler) odaklanması bu teorik çerçevede başarısız ve yanıltıcıdır.

Özkan (2013: 19) sözlükbilimsel bakımdan anlambilimsel bağımsızlık kazanan belirtisiz

⁵ bk. *attributive* maddesi.

⁶ Tümleme öbeğinin tanımında gözlemlenen kusur ise eylem öbeğinin öbekselleştirme görünümünü görmezlikten gelmesidir. Eylem öbeğinin oluşması, Uygun'un (2009: 169-227) eylemi ayrıştırıp küçük anlam unsurlarına indirgeme denemesine göre eylemin sözdizim-anlambilimsel özelliğine tabi olacaktır. Belirteç öbek yapısı üzerinde yaptıkları tanım ise, eylem öbeğinin temel üye yapısında yer alan *adıl* öbek ve eylem öbeğinin ardından *Z-aşamasında (T-cycle)* denetimlenecek zaman özelliğiye uyuşan belirteç öğelerini karıştırmaktadır. Örneğin, *dün geldim* tümcesinde *dün* gösterici-kurucu bağıntısı nedeniyle *-di* zaman ekinin k-buyurması altındadır. Fakat *şehre geldim* tümcesinde ise *şehre*, *gel-* eyleminin ihtiyaç duyduğu bir konusal roldür (çünkü *gel-* eylemi geçişsizdir). Bunun ötesinde, *yarın gelseydin* ve *dün gelseydin* gibi *gerçek dışı (irrealis)* kipi içeren tümcelerin baş oluşma sebebi kiptir, bir başka deyişle, gerçek dışı kip geçmişe aykırı bir varsayım olarak söylevde algılanan *koşulu (presupposition)*, *ima (implication)* olarak iletmektedir. Açıkçası, *yarın gelseydin*, *yarından erken gelmiş olmana* karşı, aynı anda *dün gelseydin* ise *dün gelmemiş olmana* karşı olan gerçek dışı kiptir ve dolayısıyla zaman burada bir zaruriyet değildir [detaylı bilgiler için bk. Ma (2022a)].

⁷ Özlem Deniz Yılmaz'ın ders notu.

Bu çalışmada, sözcükler arasında alıntı sözcük (*kütüp-hane* ve *hasta-hane* vs.) ve Türkçe sözcük arasında ayrıntılı bir ayırım yapılmadan ancak onların dilbilgisel özelliklerine odaklanılmaktadır. Fakat alıntı sözcüklerde gözlemlenen birleşmenin Türkçe birleşik sözcükten ayrı olduğu düşünülmektedir.

tamlamaları, öbeklerde bağımsız ve en küçük bir anlam bütünü olarak kullanılabilmeleri açısından sözlükbirimle aynı kategoride ele almaktadır. Anlambilimsel yaklaşımla *çocuk bakıcısı*, *erkek kardeş* ve *çelik kapı* gibi birleşimleri de sözlükbirim olarak kabul etmemiz uygundur. Demircan (1977: 263-275) sözlükbirim birleşimini tamlamadan ayrı olarak tasnif ederken sözlükbirim birleşiminin dilbilgisel bağımsızlığını dikkate almaktadır. Göksel ve Kerlake'nin (2005: 102) belirtisiz tamlama yapısının (aynı anda sözlükbirim birleşiminin sonucudur) bir sözlükbirimsel anlam oluşturabildiğinden söz etmesi, bu tartışmaya son vermektedir. Göksel ve Kerlake'nin (2005) sözlükbirimsel anlam ve öbek açısından yaptığı yorumları daha açıklayıcı hâle getirebilirsek, tamlayan ve tamlanan tanımında *onun haberi*, *gelme haberi* ve *seçimin gelecek ay yapılacağı haberi* birer öbek olduğu hâlde farklı dilbilgisel yapılar olarak açıklamak gerek. Bu soruna yönelik Göksel ve Kerlake (2005: 435) *-(s)I* ekinin bitimli ve bitimsiz öbeklerle kurduğu yapıları, hem tamlayan hem de tamlananın aynı anlamı yalnız bir öbek içinde karşılaması bakımından sözlükbirimsel anlamı karşılayan sözcük birleşiminden ayırmaktadır. Örneğin, *Hastamızın iyileştiği haberi* ve *Hocanın gelmemesi sebebi* gibi yapılar *koşuntu (appositive)*⁸ olması bakımından birleşik adlardan farklıdır (bkz. 3.3.2.). Bu bakımdan geleneksel alanyazındaki tamlama (ad tamlaması ve sıfat tamlaması), ad öbeği, birleşik ad ve koşuntu olmak üzere üçe ayrılır.

Demircan (1977: 263-275) birleşik adları ad tamlamasından ayrı olarak tasnif ederken birleşme sonucunun tümcedeki bağımsızlığını dikkate almaktadır. (1. a)'da *çocuk bakıcısı* yalnız bir *gönderimsel dizi*yi (*referential indice*) bildirmektedir. (1. b)'de ise *bakıcı* öncelikle belirgin bir göndergeye sahiptir, ardından öbek içinde belirgin bir unsura ait (yani, *çocuğun*) olmaktadır. İki öbeğin arasındaki farklılığı tümcede nasıl kullanıldıklarına bakarak (2)'de açıklamamız mümkündür.

1. a) [Çocuk bakıcısı Ad Öbeği].
- b) [[[Çocuğ Ad]un Belirleyici] [bakıcısı Ad] Belirli Ad Öbeği].
2. a) Çocuk bakıcısını bulduk.
- b) Bizim bulduğumuz çocuk bakıcısı.
- c) Çocuğun bakıcısı yorgun.
- d) Bakıcısı yorgun olan çocuk.

Çocuğun bakıcısı'na kıyasla *çocuk bakıcısı* tümcede kesinlikle bir bütün olarak algılanmaktadır. Bu bakımdan sözlükçede bağımsız olan *mühendislik fakültesi (engineering faculty)* gibi birleşim sonucunu, öbek kurumu olarak yorumlamamak gerek. İlgili eki ve iyelik eki ise Göksel ve Kerlake'ye (2005: 181) göre bir bütün olarak *birleşik ad öbeği*ni (*composite noun phrase*) oluşturmaktadır; aynı anda (2. b) ve (2. d)'de anlaşıldığı gibi birleşik ad öbeğinin yapısal özelliği, *annesini koşan çocuk* ve *kapısı açık oda* örneklerine bakıldığı zaman koşuntunun yapısına kıyasla kapalı değildir. Öte yandan, bu sahiplik-aitlik bağıntısının mutlaka belirgin bir varlığa bağlanması bakımından, oluşan öbeğin anlamsal özelliği de bu şekilde belirlenecektir. Öte yandan, Radford (2006: 81-84) ad öbeklerinin nicel, belirli ve kategorik olmak üzere farklı okuma şekillerini kazanabilmesine göre ad öbeklerini *belirleyici (determiner)* öbeği ve *niceleyici (quantifier)* öbeği olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Belirgin olarak, öbek de bir dilbilgisel birimdir. Öbeğin niteliğini, kurucusu belirlemektedir. Bu nedenle öbekler genellikle sözlükbilimsel ve işlevsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunun ötesinde, öbeklerin (tümce dâhilinde) oluşmasında birtakım sözdizimsel işlem mevcuttur. Dolayısıyla bunları yalnızca dizim adına genellemek yeterince ayrıntılı ve açıklayıcı değildir. Güncel alanyazında dilbilgisel yapılarda sözdizimsel ihtiyaçlar yalnız

⁸ Koşuntu, dilbilgisinde bir dizi bileşenlerin aynı dilbilgisel düzeyde olup aynı göndergeye atıf yaptığını ifade eden bir terimdir (Crystal, 2008: 31, bk. *apposition* maddesi).

sözlükbirimler ile değil, öbek oluşumu ile karşılanmaktadır çünkü sözlükbirimsel kategorileri belirleyerek bir dilbilgisel yapıyı türetmek imkânsızdır. Aynı anda öbeğin yapısal özelliği ve oluşum koşulları vardır. Meselâ hem ad hem eylem kendi öbeğinde kurucu olarak diğer öğeleri kendisine tabi kılmaktadır.

Birleşik eylemde yer alan adcıl unsurlar eylemin anlamını genişletmek amacıyla kullanılmaktadır (Ma, 2022b: 57-58). Birleşik adları oluşturan birden fazla bileşen ancak birleşmiş bir bütün olarak birlikte bir anlam ifade etmektedir (Demircan, 1977). Özellikle öbekten ayrı olan dilbilgisel görünümünü – birleşik adların adlar gibi tözel anlamların bütünlüğüne sahip olması - gözden geçirmek için öbekten ayrı bir bakış açısıyla ele almalıyız. Bu bakımdan adlar, ad öbeklerinin dilbilgisel özelliğini etkilemesi bakımından, öncelikle ad öbeğinin yapısal özelliğinin yanı sıra anlambilimsel özelliklerinin anlaşılmasının ardından ele alınır.

2.2. Ad öbeklerinin dilbilgisel özellikleri

1. a) [[Tükenmez Sıfat] [kalem Ad]_{Ad Öbeği}].⁹

b) [[Okula gidip ders çalışan Tümleyici Öbeği] [öğrenci Ad]_{Ad öbeği}].

Ad öbeği, (1)'de gösterildiği üzere adların öbek kurucusu olarak oluşturduğu öbeğdir. Aynı anda öbek yapısı bakımından bir *sözlükbirimsel öbek (lexical phrase)*, öbekselle bütünlüğüne göre aşağıda çizildiği gibi o öbeğin dolu olması gerekçesiyle bir sözlükbirimin *yer tutmasına (occupy)* ihtiyaç duymaktadır ve bunun istisnası da çok nadirdir. Dolayısıyla ad öbeği oluşumu yalnız sıfatla gerçekleşmemektedir. (1. a) ve (1. b)'de gösterildiği gibi ad öbeğinin niteleyicisi sıfat öbekleri dışında *tamlayıcı (subordinative)* tümceler de olabilir.

EÖ

/ \

AÖ E

/ \ işle-

S¹⁰ A

Güzel *ders

Ad öbeği ya niceleyici ya da belirleyici olarak, eylem öbeğinin sözdizimsel temel üye gereğini karşılamak için eylem öbeğinde kullanılır. Temel tümce öğelerinin (özne, nesne, tümleş ve yüklem) ilkel sözdizimsel kavramlar olmadıkları için, ad öbeğinin eylem öbeğinde katılımcı olarak yer alması bakımından ondan eylemle ilgili çalışmalarda sık sık bahsedilmektedir.

2. Ben İstanbul'da 5 sene yaşadım.

(2)'de gösterildiği üzere, aynı anda ad öbeği yine *belirtecimsi eklentisi (adverbial adjunct)* olarak tümcede görev alabilir. Açıkçası, sözcüklerin dağılımsal nitelikleri, kendisinin sözcüklerin dilbilgisel özelliğini kesinleştirmemesi gibi, öbeklerin dilbilgisel özelliklerini kesinleştirmes - (2) numaralı örnek tümcedeki 5 sene'nin *belirtecimsi konusu (adverbial argument)* olduğu Baker (2004: 109) tarafından tartışılmıştır.

3. a) *Bu öğrencilerden iki kişiyi tanıyorum.

b) Bu öğrencilerden ikisini tanıyorum.

Özellikle Kornfilt'in (2018: 155-166) ileri sürdüğü ad öbeğinin belirleyiciyle birleşip birleşmemesi meselesi, ad öbeğinin yapısal bütünlüğünü anlambilim açısından derinlemesine

⁹ Bu örnek aynı anda bir birleşik ad olarak da düşünülebilir (krş. *kabadayı*) (bk. 3.3.2.).

¹⁰ Sıfatın niteleme işlevi, Baker'ın (2004: 190-193) söz ettiği gibi, sözlükbilimde diğer kategorilerin sahip oldukları özelliklere kıyasla sıfatın ayrı olarak kazanmış olduğu bir özelliktir. Yüklem olma durumunda ise Baker (2004) sıfatın örtük bir *yüklemlik (predication)* unsuruyla birleştiğinden söz etmektedir.

yorumlamaya sebep olmaktadır. Burada belirleyicinin fonetik biçimi kazanıp kazanmaması ciddi bir konu olarak görülmektedir. Belirleyici konumunun boş olması, yalnız anlambilim bakımından ad öbeğinin belirli olup olmamasını etkiler. Üstelik belirleyicinin öbek oluşturma zayıflığına yönelik, Kornfilt (2018) bir belirleyici öbeğinde ad özelliğini dışa vuran bir göstericinin var olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü (3)'te gösterildiği gibi belirleyici adın anlambilimsel özelliklerine sahip değildir.

4. a) Benim *saçım* siyah.
b) Onun *saçlarına* bak.

Aynı anda adların anlambilimsel özelliklerinden bahsedilirken diller arası kıyaslama yapmak gerekir ki farklı dillerin konuşucularının adların üzerinde farklı anlayışları gösterilebildikleri görülür; meselâ (4)'te görüldüğü gibi Türkçede *saç* hem tekil hem de çoğul hâlinde kullanılabilirken İngilizcede *hair* çoğul hâlinde kullanılmamaktadır.¹¹

5. a) Bu elma.
b) *Bu yumuşak.
c) Bir kitap.
d) *Bir sert.

Bunun dışında, (5)'te gösterildiği gibi adların belirleyici ve niceleyici ile beraber kullanılabilmesi dikkat çekici bir olgudur ve ad tespitinde kullanışlı bir yöntemdir. Fakat bir bakıma belirleyici kullanımı, Kornfilt'in (2018) söz ettiği gibi "belirleyici öbeği veya ad öbeği" tartışmasıyla ilgilidir. Buna rağmen, Radford (2006) belirleyici, niceleyici ve çoğulluk kapsamında ad öbeğinin okuma şekillerine dikkat etmiştir. Belirli, nicel veya çoğul olabilmesi adların esasından doğan öbekselleştirilmiştir. Baker (2004: 110) de aynı anda belirleyici ve niceleyicilerin tözel anlamlı adları seçmesine dikkat ederek adın öbekselleştirilmesinin, onun kategorik özelliğinden doğduğundan söz etmektedir. Bazı durumlarda belirleyici/niceleyici tek başına bir öbeği oluşturabilirken bazı belirleyiciler buna aykırıdır (örneğin, *sen çok şey yapmışsın*; **sen üç elma almışsın*). Baker (2004: 118, 142) belirli ad öbeğinin farklı dillerde aynı anda temel üye ve yüklem olup olmaması bakımından bu yaklaşımdan vazgeçip bu meseleyi etraflıca tartışmaktadır.

Genellikle, belirli-belirsiz olmak, tekil-çoğul olmak (sayılıp sayılmamasıyla birlikte), kategorik-kavramsal olmak¹² ve şahıs özelliği vs., ad başta olmak üzere adıl kategoriye ait özelliklerdir. Ayrıca bu özelliklerin, tümcede adlar ile bu özelliklere sahip olan öbekler tarafından gösterilmeleri dikkat çekici bir konudur. (6)'da görüldüğü gibi Türkçenin çizgisel yapısının sondan eklemeli olması sebebiyle yapım ve çekim arasında bir ayırım yapmak oldukça zordur. Bu duruma karşı, anlambilim ilkeleri aracılığıyla, adların biçimsel değişimlerinin altında yatan dilbilgisel özelliklerini açıklamak gerek.

6. a) Evinizdekiler;

¹¹ Sözcüklerin bu tarz anlamsal görünüşleri, ana dil konuşucusunun zihinsel sözlükçesinde sözlükbilime dayalı olarak ayrıştırılabilen, yorumlanabilen ve ayrıca denetimlenmesi gereken temel özelliklerdir (örneğin, *ben* birinci şahıs ve tekindir ama *biz* birinci şahıs ve çoğuldur).

Öte yandan, Türkçede adların sayılabilir olup olmamasıyla ilgili olarak, çoğulluk eki kullanımında adların bu özelliği Türkçede örtüktür, fakat yine de bir, iki vs. niceleyici ile oluşan ad öbeklerinin niceliği yine bir şekilde ölçülür (krş. **bir su* ve *bir bardak su* veya *bir damla su*), fakat bu çeşitlilik, çoğulluk (*çocuklar* vs.) gibi değildir ve özellik denetiminde *İki öğrenci* özne *bulundu* yüklem (**lar*) örneğinde görüldüğü gibi gösterilmemektedir.

¹² Kategorik olmak, kavramsal olmak değildir. Kategorik olmak, bütün öğelerin toplanmasıdır fakat kavramsal olmak özel olmak ve özgüllük dışı olmaktır (Radford, 2006: 100-102; Emeksiz, 2003). Ad öbeğinin tümcede gösterdiği okuma şekli dikkat çekici bir konudur. Ad öbeğinin kavramsal okuma şekli bu çalışmada eylemönü konumunda gözlemlenmiştir. Fakat eylemönü her zaman kavramsal olmamaktadır. Ayrıca, ad öbeğinin çeşitli sözdizim-anlambilimsel okuma şekillerine sahip olmak da adlara özgü özelliğinin etkisidir.

b) Evdekilerim;

c) *Yapamadığımızlar. (krş. *yapamadıklarımız*)

(6) numaralı örneklerin hiçbiri birer belirli ve kalıcı sözlükbirimsel anlama sahip değildir. Dolayısıyla anlaşıldığı gibi, çekimin ve türetimin ayrı ve ayrıntılı işlevlerini açıklamak için hem sözdizime hem anlambilime dayalı bir bakış açısına ihtiyaç duyulur. Ad ise esasen sözlükbilimsel bir kategoridir. Buna ilaveten, Radford (2006: 99-101) ve Baker'e (2004: 109-125) göre ad öbeğinin hem belirliliği hem de niceliği söz konusu (krş.

[[bu Belirleyici] [öğrenciler Niceleyici Öbeği] Belirleyici Öbeği] ve

[[bu Belirleyici] [iki Niceleyici öğrenci Niceleyici Öbeği] Belirleyici Öbeği]).

Ad öbeğinin belirliliği (özgüllüğü¹³ de dâhilinde) ve niceliği, aslında adın gönderimselliği (*referential status*) ile ilgilidir (Uygun, 2006; Emeksiz, 2003). Nicelik sayı bildirirken aynı anda yalnızca küme gösterimine de sahip olabilir; örneğin *Okulda öğrenci/öğrenciler var* tümcesinde *öğrenciler* belirli bir topluluğa gönderme yapabilme durumundadır.

Ad öbeğinin dilbilgisel özelliği haricinde yapısal özellikleri bahsedilmeye de değer. Bazı sıfatlar (*layık* vs.) anlambilimsel özelliğinden dolayı kendine özgü öbekleri oluşturabilirken durum ekine ihtiyaç duymaktadırlar. Benzer olgular ad için de görülmektedir (7. a ve 7. b). Ancak iki benzer yapıyı bir arada ele alırsak da görüldüğü üzere (7. a)'da *borcum* gönderimsel olabilir. Fakat (7. b)'de *ihtiyacım* yalnız talep ettiği tümlece gönderme yapar (*ihtiyaç*, sözlükbirimsel anlam gereğince tözel olmasıyla birlikte başka unsura gönderme de yapabilir).

7. a) Sana borcum var.

b) Sana ihtiyacım var.

Çünkü *borcum*, ya *borcum bir lira* ya da *borcum bir yemek* şeklinde tanımlanabilir; aksine, (7. b)'de *ihtiyacım* doğrudan *sen*'dir. Ayrıca *borç* ve *ihtiyaç* gibi adlar (meselâ *sahip* vs.), yalnız yardımcı eylem veya yüklemlik aracılığıyla tümleç talep ederler (krş.

[[[Senin gelmeni neye borçlu Yükleme Öbeği]yuz Çekim Öbeği] Tümleyici Öbeği]? ve

[[Herşeye [sahip ol Yükleme] Yükleme Öbeği]mak Çekim Öbeği]).

Baker'e (2004) göre ad öbeğinin bu değişik özellikleri esas olarak adların *özdeşlik kriterinden* (*criterion of identity*) kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, ad öbeği esasen sözdizimsel bir kategoridir ve ad öbeğinin sözlükbilimsel ad kategorisinden kazandığı bu çeşitli özellikler ise dikkatimizi ad kategorisine sevk etmektedir.

2.3. Adlar ve birleşik adların dilbilgisel özellikleri

Bu bölümde geleneksel alanyazında adlar ve tamlamalara yönelik yapılan açıklamalar gözden geçirilip güncel görüşler çerçevesinde ad ve birleşik adların benzerlikleri ve farklılıklarını açıklamak hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, uygun düşen dilbilimsel yöntemleri kullanmak tercih edilecektir.

2.3.1. Adlar

Ergin'e (1962: 207-208) göre adları, belirgin *göndergeye* (*referent*) sahip olmaları

¹³ *Özgüllük* (*specificity*), ad öbeğinin gönderimsel dizileriyle çatışmaktadır. Aynı anda Emeksiz (2003) çalışmasında ad öbeğinin *tümcesel özgüllüğü* (*sentential specificity*) ve *sözlüksel özgüllüğü* (*lexical specificity*) kavramlarını birbirinden ayırt etmekte ve tümcede gösterilen ad öbeğinin özgüllüğüne çalışmaktadır. Bu kısımda da onun sözdizimsel bakış açısından faydalanılmaktadır.

a) Bu görüş *bir çelişki* doğurmaktadır. (*çelişki* burada kavramsalıdır.)

b) Ben *bir kişiyi* hatırladım. (*kişi* burada hem belirli hem özgüldür)

bakımından, özel ve genel olmak üzere iki kategoride sınıflamak mümkündür. Özel ad AKDENİZ, AVRUPA gibi yalnızca birer özel kavramları karşılarken genel adların karşılığı ise EV, GÖZ gibi aynı türlerden gelme toplulukları ifade etmektedir. Adlandırma ve sınıflandırma işlemi insanın bilişinden meydana gelen zihni bir işlemdir. Ergin'in (1962) açıklamasından anlaşılacağı gibi adlar her zaman bir kavrama sahiptir ve bu kavramın soyut veya somut olması araştırma konusu değildir. Fakat Ergin'in terminolojisinde *gönderge* veya *kavram* gibi terimlerin içeriği tanımlanmamaktadır. Bir başka ifadeyle, gönderge insanın bir varlığı veya bir içeriğine vakıf olmasına bağlıdır ve aynı anda ayrıntılı dilbilimsel nitelikte bir tanım ifade etmemektedir.

Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 46) adları tanımlarken adlar ve dünya olgusu/unsuru arasında bağlantı kurmaları, adların dilbilgisel özelliklerini araştırmaya çözüm bulmamaktadır. Çünkü dilbilimsel açıdan adları ad yapan onların dilbilgisel özelliğidir (onların dünya olgusuyla olan bağlantı değildir). Denny'nin (2012: 155) adları açıklarken kullandığı *tözel (substantive)*¹⁴ terimi bize ipucu verir.¹⁵ Bu şekilde yeterli açıklamanın yapılabilmesi için tözel'in dilbilimsel özelliğini tartışmak gerekir. Tözel olmak adların ilkel özelliğidir (Crystal, 2008: 463).¹⁶ Aynı anda Baker (2004: 104) adların özdeşlik kriterlerine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bunun dışında adların arasında gerçekleşen *eşdeğer bağıntısı (equivalence relation)* da adların tözel olmasına delil niteliğindedir. Baker'e (2004) göre adlar arasında gerçekleşen anlam etkileşimi ve adların kendisinden sonraki artgöndergesiyle olan bağıntısı, adların özdeşlik kriterini açıklamak için yeterince ikna edici niteliktedir.

Adların anlam etkileşiminde etkili olması ve eylemin zorunlu katılımcılarına dâhil olması bakımından tespit edilmesi kolaydır (Baker, 2004: 98-99). Bu yöntemle *ev limandır* tümcesinde *ev* ve *liman* arasında gerçekleşen anlam etkileşimi aracılığıyla (*ev* varsa o limandır), (6. a) ve (6. b)'deki *ev*'in bu kurala tabi olup ad kategorisine ait olduğu öğrenilmektedir. Aksine, *evdekiler* belirgin bir göndergeye sahip olmaması bakımından, başka ad arasında hiçbir anlam etkileşimini gerçekleştirmeden (*evdeki varsa o çocuktur) yalnız *evdekiler çocuklardır* yargısı vs. yapılardan tanımlanır. Çünkü *evdekiler* öncülün denetimine göre değişik göndergelere gönderme yapabilir.

Görüldüğü gibi anlam etkileşimi iki unsur arasında tam bir eşitlik getirmektedir. *Evdekiler* tanımlanmadığı için artgöndergesel olarak başkasına gönderme yapar. Bir başka deyişle, *evdekiler*'in tanımlanması etkileşim şeklinde olmayıp ancak yargı şeklinde gerçekleşir.¹⁷ Anlambilimsel açıdan, adlar arasında gerçekleşen anlam etkileşimi adlara ait esas özelliktir. Öte

¹⁴ Ad kategorisinin anlamsal özelliklerini açıklamak için *content* sözcüğü kullanılmaktadır. *Substantive* sözcüğünü ise Tohti (2005: 35-43) esas özelliğe sahip olan öğeler için kullanmaktadır; ötesinde Tohti'ye göre yargı içerip göstermeyen ekler için de bu terim kullanılır (*okula gittiğim* vs.). Bu terimi *tözel* olarak çevirmek ise Murat Özgen'in görüşüdür.

¹⁵ Denny'nin (2012: 151) ad kategorisini yorumlarken hep değişmeli ve değişmesiz diye ikiye ayırması onun hangi dilbilgisel değişimi kastettiği konusunda bir anlaşmazlığa sebep olmaktadır. Çünkü biçimbilimsel değişim sözdizimle ilgili kısım ve sözlükbirim oluşumuyla ilgili kısım diye ikiye ayrılmalı; bununla birlikte sözlükbirimin biçimbilimsel değişimi onun dilbilgisel kategorisini kesinleştirmemektedir.

¹⁶ bk. *substantive* maddesi.

¹⁷ Adların tözel olması ve anlam etkileşiminden anlaşıldığı gibi, Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 11, 44) ileri sürdüğü adlıkların ikincil teslim etme kategorisi adların ilkel anlambilimsel ve sözlübilimsel özelliğinin anlaşılmasına bir terminolojik karışıklık getirmektedir. Guzev ve Deniz Yılmaz'a (2004) göre onlar biçimbilimsel araç (*-ki*, *-An* vs) aracılığıyla geçici olarak ad teslim etse de bu yine de öbek görünümünde adlı özelliklerin taşıyıcısı olmalarının sonucudur. Şunu hatırlatmak gerek ki teslim etme kategorileri ad sözcüğü ve ad öbeği tarafından denetimlenecek özellik de değildir (Ma, 2022b: 90-96)

Genel itibarıyla, adlı özellikleri taşıyabilen unsurlarda bitimsizlik (*-mAk*), ortaç yapıları da yer almaktadır; *-Dik* ekinin eylem öbeğini adlaştırmadığı Uygun (2009) tarafından tartışılmıştır ve benzer çözüm *-mAk* için de geçerlidir. Tohti (2005: 36) ise ortaç yapılarını biçimbilimsel kategoride saymayıp sözdizimsel özelliğe sahip *SUB (durağan/tözel)* kategorisine ayırmaktadır (buna ilaveten, bu ekler yalnızca eylem yerine eylem öbeği üzerinde işlemektedir). Bu yaklaşım *-ki*'nin statik özelliğe sahip olduğunu açıklamak için kullanışlıdır; çünkü *-ki* yapısal olarak dilbilgisel bağımsızlığa sahiptir (*dünkü, okuldaki, seninki* vs.). Öte yandan, teslim etme yetkisi, tümcede bulunmasının konuşma ortamında bir öncüle bağlı olması bakımından, doğrudan artgöndergesel olmasının sonucudur. Aslında, Baker'ın (2004: 125-132) söz ettiği gibi, adların artgöndergeyi talep edebilmesi de gönderimselliğe sahip olmalarının bir etkisidir. Bu bakımdan, *-ki* bir sözlükbilimsel kategoriye oluşturmamaktadır.

yandan, sınırlı kapsamda koştuntu yapısında ad bileşenin anlamsal ihtiyacını karşılayabilen içerik bileşeni, adla birlikte kapalı bir ad öbeğini oluşturmaktadır (*ders çalışmamak niyeti, boşandıkları söylenmesi* vs.). Bu olgu aynı anda eşdeğeri geçiştirmeyi adların temel özelliği olarak ispatlamaktadır. Bu bakımdan birleşik adlar esasen ad öbeği değildir.

(6. c) ise eylemden ad türetiminin delilini göstermedikçe sözlükçede müstakil bir sözlükbirim olmaz çünkü örnekte anlaşıldığı gibi *yapamadığımız* adların çoğul hâlini kazanmamaktadır. Anlambilimce bağlamda iki ad arasında *eşdeğerlilik (equivalence)* de (8. a)'daki gibi sözdizimsel işlem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Herhangi bir adın A veya B yerine geçebilmesi sebebiyle, (8. b)'de gösterildiği üzere yalnız adlara özgü iki gönderimsel dizi etkileşebilir. (8. b)'de görüldüğü gibi iki benzer ad öbeği (arkadaşım_i ve arkadaşım_i) bağlamda farklı belirgin göndergelere sahip olabilir ve bu özellik adları diğer sözlükbirimlerden ayırmaktadır (Baker; 2004: 104; Crystal, 2008: 408).¹⁸

8. a) A, B gibidir;¹⁹

b) Arkadaşım_i, arkadaşım_i/kendini_i aynada gördü.

Ergin'in (2013: 199) eylemden geçici türetim tabiri geleneksel alanyazında (6. C için) genelgeçer bir açıklamadır. Fakat *okula geldiği ve dondurma yemek istediğim* gibi *-DXk* ekiyle oluşan yapıyı geçici ad olarak ele alması, anlamın geçiciliği veya kalıcılığı tartışmasına sebep olmaktadır - aynı sorun Guzev ve Deniz Yılmaz'da (2004: 13) da gözlemlenmektedir -.²⁰ Belirgin olarak (6. c)'de görüldüğü üzere tümce analizinde sözlükbirimler hariç *-DXk* ve ardından gelen şahıs ekleri de sözdizimsel açıdan kategorik bir tanım talep ederler.

Sorunlara çözüm bulmaktan ziyade öncelikle şunu biliyoruz ki bir sözlükbirim eğer anlambilimce ad olarak tanımlanırsa, ilgili dilbilgisel özellikleri karşılıklı olarak onun ad olduğunu kanıtlamalıdır. Adlar, eylemin belirgin *temel üyesi (argument)* olarak taşıma işleminde sıfatlara oranla daha aktif olmalarına göre (9. b ve 9. c'yi, 10. b ve 10. c'yle krş.) kolay bir şekilde tespit edilir (Baker, 2004: 136). (9. a)'da *mühendis* göndergesiz/kavramsal olduğu için *ol-yardımcı* eyleminin içeriğini doldurmaktadır (ayrıntılı bilgi için bk. 2.3.3.).

9. a) [O öğrencinin mühendis olduğunu] tahmin ettin.

b) [Ø_t mühendis olduğunu] tahmin ettiğin öğrenci.

c) [[O öğrenci] Ø_t olduğunu] tahmin ettiğin mühendis.

Adlar, eylemin belirgin temel üye yapısına dâhil olabilmesinin yanı sıra, başka öbeğin yönetim alanına taşınmaya da uygundur (10. a ve 10. b), fakat sıfatlar değildirler (10. c). Çünkü Baker'in (2004: 138, 141) betimlediği gibi sıfatın İngilizcede kıyaslama yapısında belli bir taşımayı gerçekleştirebilmesine rağmen tözel olmaması nedeniyle *konusal rol (thematic role)* üstlenmemektedir ve adlar gibi çeşitli okuma şekillerini de kazanmamaktadır (krş. *gençler/bir genç ve yaşlılar/*bir yaşlı.*).

10. a) Kızı çok güzel buluyorum.

¹⁸ bk. *referential indice* maddesi.

¹⁹ *Adam gibi bir adam* ifadesinden anlaşıldığı gibi iki *adam*'ın sahiplendiği gönderge farklıdır. Aynı anda iki *adam* arasında gerçekleşen belirgin gönderge aktarımından adın sahiplendiği gönderge dizisi fark edilmektedir. Açıkçası, birinci *adam* kavramsaldır ikincisi ise gönderimseldir. Ayrıca bu yaklaşım eylemden türevler analizine bir bakış açısını sunmaktadır.

Senin gelmen bir sürprizdir.

'Your arrival is a surprise.'

tümcesinde *gelme* ve *sürpriz* arasında anlamsal bir aktarma gerçekleşmektedir.

²⁰ Ad, bir dilbilgisel kategori olmakla birlikte, esas anlambilimsel özelliklerinden dolayı bir anlambilimsel kategori de olmaktadır. Dolayısıyla dilbilimde kategoriler yalnızca biçimbilime göre biçimbilimsel kategoriler değildir. Çünkü biçimbilim ancak biçimbilimsel özelliklere odaklanır, fakat anlambilim ve sözdizim ise daha ayrıntılı ve kapsayıcı olarak farklı sözlükbirimsel kategorilere en vurucu bakış açılarını sağlamaktadır.

- b) Çok güzel bulduğum kız.
c) *Kızı bulduğum güzel.

Eylemin temel üye yapısı dışında bulunan adların taşınması için (11. a)'da görüldüğü gibi göndergesinin farklı ve belirli olması gerekir. Buna rağmen (11. b)'de anlaşıldığı üzere adların (ad öbeği hâlinde) karşılıklı iletişimde belirlilik kazanabilir. Belirlilik konuşma bağlamında değişiklik gösteren/değişen bir kavramdır, meselâ *bir çocuğu giydireceğiz* gibi bir varsayılan konuşmada ne konuşucu ne de dinleyici tarafından tanınmış olan bir çocuk mevcuttur (krş. *bir çocuk giydireceğiz*).²¹

11. a) Benim doğduğum gün pazartesiydi.

b) A: Orada [bir kedi] gördüm.

B: [O_i] nasıl bir kedi? [O kedi_i]yi beğendin mi?

Şüphesiz ki bunlar kullanımbilim çerçevesinde adların (ad öbeği şeklinde) görünümüdür. Fakat bu aynı anda adların hem sözdizimsel hem de kullanımbilimsel bakımdan diğer geleneksel alanyazında adlık/adcıl olarak tanımlanan sözlükbirimlerden farklı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, adın bir sözlükbirim olarak öbek kurmasından bahsedilmeden ad birtakım esas anlambilimsel özelliklere sahiptir ve aynı anda anlambilimsel özellikleri ve biçimbilimsel özellikleri başta olmak üzere dilbilgisel özelliklerine göre adları, sıfatlar ve adcıl özellikleri (nicel, şahıs, cins vs.)²² karşılayan yapı ile birimlerden ayırmak mümkündür.

Kısaca, adın tözel olmasıyla ilgili adların gönderimselliği temel alınarak adın gönderimsel dizisi, özdeşlik kriteri, eylem öbeğinde içerikli olarak temel üye yapısında yer alması tanımlanmıştır. Adların anlambilimsel özelliği bakımından eşdeğer geçiştirilmesi ve anlam etkileşimi tartışılmıştır. Öte yandan kullanımbilimsel açıdan adların ad öbeği şeklinde konuşma ortamında gönderge kazanmasına da dikkat edilmiştir. Bu teorik çerçevede 3.3.2'de birleşik adların da ad kategorisine benzer özelliklere sahip olduğu savunulacaktır.

2.3.2. Birleşik adlar

Aksan'ın (2001: 41) belirttiği üzere, türetim dışında *sözcük birleşimi (compounding)* de yeni anlamlar üretebilir. Anlam açısından sözcük birleşim dillerde oldukça canlı ve etkilidir (örneğin hava yolu, çevre yolu, bilim insanı vb.). Birleşik ad, birden fazla adcıl unsurları topluca bağimsiz olarak işleyen dilbilgisel birimi üretmesinin sonucudur (Crystal, 2008: 43).²³

Baker'in (2004: 176) belirttiği gibi bazı dillerde aynı anlambirim/kök hem ad gibi hem

²¹ *Kızı gördüm*'de belirleyici unsuru örtüktür, fakat *o kızı gördüm*'deki akuzatif durum eki yerine belirleyici *o*, özgülük (*specificity*) getirmektedir (özel adlar da özgülüğe sahiptir, örneğin *Ayşe'yi gördüm*, **Ayşe gördüm*. (4) numaralı örnekte gösterildiği gibi birleşik eylem olan *ihtiyaç duy-* ve *borç var'*da *ihtiyaç* ve *borç*'un ikisi de konuşma ortamında bir kere daha tanımlanabilir. Bu bakımdan Aydemir'in (2004) söz ettiği birleşik eylemde çıplak adın eylemin konusal rolünden olmadığı doğruken gönderimsel olmadığı ise kusurludur. Bu nedenle belirliliğin ek veya göndergenin özgül veya belirli olmasına bağlı olduğuna şüpheyle bakılır. Aynı anda, Nakipoğlu'ya (2009: 1254) göre akuzatifin belirtmeyi karşılaması durumu, *söylevde (discourse)* vurgulu okuma ve yeni tanım getirme ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla akuzatif ad öbeğinin okuma şekli bağlama göre değişebilir. Yine de Nakipoğlu'nun (2009: 1262) *hareket eylemleri (verbs of motion)* üzerine verdiği örneklere dikkat edilerek ad öbeğinin eylem öbeğinde *belirticimsi (adverbial)* olması durumu (*bir metre atladım* vs.) bu tartışmada çıkarılacaktır. Ayrıca, belirlilik bildirmek akuzatif durum ekinin birincil işlevi değildir (krş. *kız gördün mü*) ve bu bakımdan *eylem-önü (preverbal)* de bu tartışmayla alakasızdır (krş. **bir kitabı okudum*). Öte yandan, *iyi bir kitap oku* ve *iyi bir kitabı çok oku* iki örneğine bakıldığında Nakipoğlu'nun (2009) söz ettiği gibi, akuzatif durum eki nesnenin baştan başa eylemden maruz kaldığını göstermektedir. Bu bakımdan eylemin belirgin olarak temayı etkilemesi akuzatif durum eki kullanımıyla ilgili bir sorundur. Bunun yanı sıra, Nakipoğlu (2009) konuşucu ve dinleyicinin akuzatif ad öbeğini bağlamda algılamasının da önemli bir rol oynadığından söz etmektedir. Fakat bu konu bu çalışmada ele alınan adların anlambilimsel özelliğiyle yakından bağlantılı değildir, dolayısıyla bu sorun bu çalışmada yorumlanmayacaktır.

²² Sözdizimsel bakımdan adcıl öbeklerin adcıl özellikleri sondal olan birimin uyum adına denetimlediği özelliklerdir. Anlambilimsel bakımdan adcıl özellikler ise adların doğal özellikleridir.

²³ bk. *compound* maddesi.

de ad niteleyicisi (sıfat) olarak kullanılabilir. Uygun (2009: 127) da Türkçede cinsiyet bildiren (*erkek, kadın*) ve malzeme (*altın, gümüş*) gösteren sözcüklerin tek başına bir anlambirim olurken aynı zamanda niteleyici olarak ardına gelen adı tamladığından söz etmektedir (*kadın doktor, erkek hemşire* vs.). Uygun (2009) aynı anda unvanların da adları tamlayabildiğini ileri sürmektedir. Fakat bu çeşit yapıları koşuntu olarak yorumlamaktayız. Geleneksel alanyazında (bk. Deniz Yılmaz, 2009; Guzev & Deniz Yılmaz, 2004), tamlama yapısı terimiyle hem koşuntu hem de birleşik adların tanımlanmasına bir terminolojik anlaşılabilirlik getirilmektedir. Koşuntu, bir bileşeni diğerinin içeriğini açıklayan yapıdır ve sözdizimsel açıdan iki adlı unsur aynı öbek düzeyinde bulundurup kapalı bir *ad öbeği adası* (*NP island*) oluşturabilir. Ayrıca adlı nicelik koşuntu için esas bir özellik değildir (Ma, 2022b: 71-72). Çünkü koşuntunun anlamsal özgüllüğü ve tekçilliği söz konusudur.

Baker'in (2004) söz ettiği yaklaşım, tözel sözcüklerin oluşmasının *dağılımlı biçimbilimsel* (*distributed morphological*) bakış açısıdır. Uygun'un (2009) söz ettiği olgu ise ad olan bir tözel anlambirimin *ek* (*sub-element*) olarak kendisinden sonraki adlı unsura eşlik edip nitelemesidir. Çünkü bu niteleme anlamca zorunlu değildir - *hemşirenin erkek veya bayan olması hemşireliği* değiştirmez - ve niteleme görevlisi kendisi de sözlükbilimsel bakımdan tözel ve gönderimseldir. Aynı anda, bazı birleşik sözcüklerin deyimsel anlam kazandıkları da gözlemlenmektedir ve deyimsel birleşik ad niteliğini kazanmaktadırlar (örneğin, *merdiven altı* vs.) (O Seaghdha, 2008: 38-39). Dolayısıyla birleşik sözcükler sözlükbilimsel anlam karşılıkları hâlde, anlamlarının *birleşimselliği* (*compositionality*) nedeniyle sözlükbirimselleşip sözlükbirimselleşmemesi dikkat çekici bir sorundur. Kısacası, sözdizimsel adlı özellikleri bakımından adlara benzer olup anlam birleşimselliği ve oluşma yöntemi açısından birleşik adlar tekçil adlardan oldukça farklıdır.

Biçimbilimsel bakımdan, Türkçede birleşik adlar genel itibarıyla *-(s)I* ekini talep etmektedir. İstisna olarak bileşenlerin tamamen etkileştiği takdirde²⁴ (*cam bardak, demir kapı, kadın öğretmen* vs.) *-(s)I* ekinin zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Fakat bu olgu bir bakıma birleşme sonucunun sözlükbirimselleşip sözlükbirimselleşmemesine bağlı olarak (buzdolabı, ayakkabı vs.) tekçil sözcük hâline dönüşmüş olan sözlükbirimlerde bir sorun niteliğini kazanmamaktadır. Çünkü onların gönderimsel dizisi tamamen güncellenip kullanıcılara farklı bir anlamsal, gönderimsel diziyi çağrıştırmaktadır. Ayrıca şunu hatırlatmak gerek ki bu biçimbilimsel görünüm, Deniz Yılmaz'ın (2008: 4794) çalışmasında birleşik adları takısız/belirtisiz ad tamlaması olarak değerlendirmesine yakınlık göstermemektedir. Çünkü birleşik adları tamlama olarak yorumlamak hem sözlükbilimsel bakımdan hem de öbeğin yapısal özelliğine uygun düşmez. Bir başka deyişle, ilgi ekini içeren ad öbeklerinde (*çocuğun bakıcısı* vs.) her iki ad farklı gönderimselliğe sahiptir. Fakat birleşik adlarda her iki bileşen birleşme sonucuna tabidir. Öbek açısından, hem sıfat hem ad tamlamasının kurucusu (veya çekirdek ögesi) addır ve sıfat yalnızca nitelemek amacıyla adla öbekselleşiminde birleşmektedir.

Geleneksel görüşleri derleyen Deniz Yılmaz (2008: 4797) birleşik adların sözdizimsel bağıntı türü olan yanaşma aracılığıyla meydana geldiğini varsayarak verdikleri bazı örneklerde birleşik adları niceleyici öbekleriyle karıştırmaktadır (örneğin, *bir kilo şeker*) ve bu bakımdan birleşik adlar ve sözdizimsel yapı/öbek arasında sözlükbilime göre bir farklılığın mevcut olduğunu görmezlikten gelmektedirler. Kunduracı'nın (2018) çalışmasında görüldüğü gibi birleşik adın oluşması öbeğin birleşmesinden farklıdır. Sözdizimsel açıdan, *bir kilo şeker* vs. örnekler, 3.2.'de söz edildiği gibi öbeğin oluşmasının sonucudur. Birleşik ad ise esasen anlambilimsel bir konudur ve oluşmasında işleyen biçimbirim de sınırlı kapsamda anlambilim çerçevesinde biçimbilime göre yorumlanacaktır.

²⁴ Kunduracı'nın (2018: 575) çalışmasında benzer eksiz birleşmenin aynı anda özel adlar üretiminde de işlediği iddia edilmektedir. Bu çalışmada birleşik adların ad gibi tümleşik gönderimsel diziyeye sahip olduğu savunulmaktadır. Özel adlar ise Baker'e (2004) göre yalnız tek bir göndergeye sahiptir. *Mevlâna şekerî*'nin birleşik ad olduğunu kabul etmemesi sebebi ise Mevlâna'nın özel ad olmasıdır (krş. *Dilber dudağı*).

Anlam açısından, birleşik adların anlamı son derece bileşeninden etkilenmektedir. Fakat ayrı gönderimsel dizilere sahiplerdir. Bunun ötesinde *anlambilimsel açıklık (semantic transparency)* açısından bazı birleşme sonuçlarının anlamları bileşenlerden bağımsızdır (Libben, G., Gagné, C. & Dressler, 2020: 337-340). Buna rağmen dikkat çeken sorun, yine de bir birleşik adın oluşmasında birbirlerinden bağıntısız olan sözcüklerin bir anlam ihtiyacını veya bir birleşme sonucunu karşılamak için kullanıldığıdır (Gagné & Thomas, 2009: 20-35; Libben, G., Gagné, C. & Dressler, 2020: 337-342). O Seaghdha (2008: 12) da birleşme sonucunda anlaşılan bilgiye göre birleşik adların anlamsal özelliğini sözlükbirimsel (*babaanne, merdiven altı* vs.) ve *bağlantılı (relational) (mühendislik sertifikası* vs.) olarak ikiye ayırmaktadır. Üstelik, birleşme yalnızca iki bağımsız biçimle gerçekleşebilir ve birleşme öncesiyle tamamen ilgisiz bir anlam karşılar (*huzurevi* belki bir örnektir). Öte yandan, birleşik adları kullanmak küçük yaşta dil kullanıcılarından yetişkinlere kadar oldukça geniş bir kapsamda gözlemlenmektedir. Bu yorum sözcük birleşiminin dil mekanizmasından doğan yaygın bir işlev olup yaş kriterlerine göre kullanma becerisinin gelişmesine bağlı olarak işleyen bir dizge olmasına kanıt niteliğindedir (Mattiello & Dressler, 2018: 67–114; Libben, G., Gagné, C. & Dressler, 2020: 347).

Öte yandan, Arcodia'nın (2007: 87) Çincenin birleşik adları üzerinde verdiği örneklerde gözlemlendiği üzere, birleşik adlarda bileşenlerin tek başına belirli bir okuma şeklini kazanmamaktadır (krş. *bir ev arkadaşı* ve **ev bir arkadaşı*).²⁵ Ayrıca, iyelik eki bulunan belirli ad öbeğinin taşıma hareketlerini gerçekleştirebilmesine rağmen (örneğin, *çocuğun bakıcısı - Ö_i bakıcısı olan çocuk_i*), ilgi durumuna uyumlu olan *-(s)I* ekiyle birlikte bir birleşik ad öbeğini oluşturmamaktadır. Kunduracı (2018: 563-609) birleşik adlarda işleyen *-(s)I* ekini, iyelik bildiren çekim ekinde ayrı olarak ele alıp yalnızca bir *birleşme işareti (compound marker)* diye yorumlamaktadır.²⁶ Çünkü birleşik adlarda görülen *-(s)I* ekinin, oluşturulan birleşimde iyelik ekiyle uyumda bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, birleşim sözlükbilimsel açıdan bir bütündür. Fakat ad öbeği ise öbekselle görünümünde bir bütündür.

Bunun yanı sıra, birleşik adların oluşma biçiminde *-(s)I* ekinin hangi biçimde diğer türetim ekleriyle (*-CI* başta olmak üzere) kullanıldığına dair Kunduracı'nın (2018) ana dili kullanıcısının dil sağduyusuna dayalı olarak istatistik verilerle yaptığı inceleme, birleşik adların oluşma bileşenlerinin birleşmeden önceki bağımsızlığına dikkat etmeye yol açar. Bazı türetim sonuçları (*sattıcı, tamirci, yapımçı, alıcı* vs.) tözel olup tek başına bir anlam (gönderimsellik) karşılamaktadır. Fakat *su giderici, ağrı kesici* vb. örneklerde anlaşıldığı gibi eylemden doğrudan türetilen bileşen bir bakıma anlam eksikliğine sahiptir ve bu nedenle bir anlam genişletici olan ad bileşenini talep etmektedir. Bu bakımdan, birleşik adın tanımını, ardıl bileşenin tek başına tözel olabilmesi bakımından, daha dar ve sınırlı bir kapsamda tanımlamak gerekmektedir (yani *gökdelen* gibi birleşik adlar yabancı dillerin etkisi altında uydurulduğu için bu çalışmada ele alınmamaktadır).

Birleşik adlarda bileşenlerin arasındaki bağıntıyı açıklamak için O Seaghdha (2008) ayrıntılı bir şekilde *ol (be), aitlik (have), lokasyon (in), katılımcı (actor), araç (instrument)*,

²⁵ Niteleyici sıfatlar <<e, t> <e, t>> tipinde olup bir *genel adla (common noun)* birleşince <e, t> şeklinde bir tipi kazanır; ayrıca bir belirleyici/niteleyici aracılığıyla ad öbeği ancak <<e, t> t> tipini kazanır. Eğer *ev* ve *arkadaş* birer <e, t> ise ikisi bir araya birleşmemektedir. Öte yandan, *bayan bir kuaför* ve *bir bayan kuaför* arasındaki farklılık ise *erkek bir arkadaş* ve *bir erkek arkadaş* arasında sergilenen ince anlam değişikliğiyle benzer olmak üzere *bayan kuaför* ve *erkek arkadaş* anlamca bir bütünlüğe sahip (yani *bayan kuaför* ve *erkek arkadaş* birer kümedir), fakat *bayan bir kuaför* ve *erkek bir arkadaş*'ta ifade edilen cinsiyet *sözlükbilimsel anlambilime (lexical semantics)* göre sözlükbirimden ayrıdır - bir başka deyişle, hem *bayan* ve *kuaför* hem *erkek* ve *arkadaş* birer farklı kümeye sahiptir; *bir* sözcüğü ise niteleyicidir. Benzer farklılık sıfatın nitelediği adlarda da görülmektedir, meselâ *genel ad* ve *özel ad (proper noun)*, *genel bir ad (a general name)* ve *özel bir ad (a special name)*. Dolayısıyla anlambilimsel bakımdan, bir anlambilimsel sözlükbilimsel bağımsızlığı önemli bir konudur.

²⁶ *Bayan kuaför* (bu kümede yer alan kuaförlerin cinsiyeti bayan) ve *bayan kuaförü* (bu kümede kuaför bayanlar için çalışma yapar) örneğinde görüldüğü üzere, *-(s)I* ekinin birleşimde işleyişi için Kunduracı (2018: 572-581) onun kattığı anlamsal özelliklere göre yorum yapmaktadır. Bu çalışma ise birleşme sonucunun sözlükbilimsel özellik başta olmak dilbilgisel özelliklerine odaklanmaktadır.

*ilgililik (about)*²⁷ olmak üzere 6 çeşide sınıflandırmaktadır. Öte yandan, (12) numaralı örnekte anlaşıldığı gibi, Çince ad öbeklerinde tamlamak amacıyla kullanılan unsurların biçimsözdizimsel özelliğini de göstermektedir; örneğin, anlambilimsel açıdan *rén* kişi anlamında olup eğer belirgin bir göndergeye atıf yapmayıp önceki unsura çok daha yakınlık gösterirse [krş. *jiēbān rén (varis)*] bir birleşik adın bileşeni olmaktadır; aksi takdirde bir öbeğin bileşenidir (Arcodia, 2007).

12. jiēbān de rén.

‘mesai saati başına gelen kişi/vardiyalı.’

Görüldüğü üzere, Çince’nin karakterleri bu dilin biçimsel görünümüdür. Fakat birleşik sözcüklerin oluşmasında, varsayılan bileşenin dilbilgisel özelliğinin değişimi dikkat çekici bir sorun. Örnek verecek olursak, *shíyù*’dan (yemek yeme isteği/iştah) anlaşıldığı gibi *yemek yeme isteği/iştah*’ın bir birleşme sonucu mu yoksa tekil bir sözcük mü? Bu soruyu çözmek için Packard (2000: 77-78) *bağımlı kök (bound root)* terimiyle, sözlükbirimsel anlama sahip fakat başka bileşenlere bağlı olan birimi tanımlamaktadır (Arcodia, 2007: 81).

Hem Arcodia (2007) hem de O Seaghdha (2008) İngilizcede bulunan birleşik adları Fransızcaya birdenbire çevirmenin zor olduğunu iddia etmektedir. Açıkçası, yapısal olarak birleşik adlara benzeyen birleşme sonuçları bütün dillerde değişmeyecek şekilde aktarılmamaktadır. *shíyù* örneğinde görüldüğü gibi, İngilizceye *the desire to eat* ve Türkçeye yemek yeme isteği olarak çevirildiğinde dillerde farklı varyantlarını göstermektedir. Türkçede eylemin adlaşmış hâlini gösteren *-mA* eki, eylemin Z-aşamasına katılmamasına işaret etmektedir (Ma, 2022b: 95). Bu nedenle tözel olup olmaması meselesi için eylemden ad türevleri (*dondurma, söndürme* vs.) ile arasındaki benzerliğe göre, *yangın söndürme helikopteri* gibi örneklerde görüldüğü gibi eylemin ad türevleri de birleşik ad kurabilir. Fakat *kitap okuma alışkanlığı, dondurma yeme mutluluğu* ve *kapı açma emri* örneklerinde ad bileşenleri yalnızca kendisinden önceki bileşenlerle anlamca birleşmemektedir ve anlamları bir bütün olarak da algılanmamaktadır. Aynı anda, *yangın söndürme helikopteri* ile kıyasla anlamlarına eylemin doğrudan katılması nedeniyle karışıklık göstermektedir (krş. *okuma saati, yüzme havuzu* ve *ısıtma sistemi*). Bir başka deyişle, bazı birleşme sonuçları biçimsel açıdan birleşik sözcüklere benzerlik gösterir. Buna rağmen birleşmeyle yeni anlam ortaya çıkmamaktadır ve aynı anda belirtisiz/takisiz ad tamlamasının terminolojik belirsizliğinden dolayı bu çeşit sözlükbilimsel olgulara bir açıklama yapmak zordur. Öte yandan, *kitap okuma köşesi* ise belirgin bir göndergesel diziye sahip olduğu için bir birleşik sözcük olarak kolayca algılanmaktadır.

Ayrıntılı bir şekilde anlatacak olursak, birleşik sözcüklerin sözlükbilimsel benzerliği dışında bağlantılı benzerliği de son derece önemli bir konudur. Bileşenin adlaşması durumunda, eylemin türevinin tözel olup olmaması ve birleşik adın sözlükbilimsel özelliği bakımından, *yangın söndürme helikopteri* gibi birleşik adların oluşmasının başarılı olup olmaması da eylemin anlambilimsel özelliğinin öbek boyutunda genişletilmesiyle yakından ilgilidir.²⁸ Açıkçası, daha geniş bir kapsamda *yarın çocukları yatılı okula gönderme kararı* gibi daha birleşimsel anlam ileten ve hem koşuntu hem de birleşik adlara benzeyen yapıların eylemin *eklenti (adjunct)* ve iç

²⁷ Örnek verilecek olursa, sırasıyla cam bardak (öl), su basıncı (aitlik), yüzme havuzu (lokasyon), taksi sürücüsü (katılımcı), ayakkabı çekeceği (araç) ve ders programı (ilgililik).

²⁸ Bunun ötesinde, *yürüyen merdiven* gibi örneklerin gösterdiği gibi birleşik sözcüğün oluşmasında bileşenin dilbilgisel özelliğine yönelik standart bir şart yoktur. Fakat bileşenler yine ortaya çıkacak olan yeni anlama tabi olmalıdır. Ayrıca, birleşik adlarda sözdizimsel olumsuzluk (*değil* ve *-mA*) olumsuzluğun bulunması nadirdir. Ma’nın (2022b: 110-115) sözlükbirimsel özellikler üzerinde yaptığı yorumlara göre Türkçede sözdizimsel olumsuzluk sözlükbirimsel anlam üretmekten sorumlu değildir (krş. *çocuğu çok kibar buldum, çocuğu çok laubali buldum* ve **çocuğu çok kibar değil/olmama buldum*). Bu bakımdan, bu çeşit birleşme sonuçları, birleşik adlara benzeyip koşuntu niteliğini kazanmaktadır (krş. *24 saat boyunca uyumama yarışması*). Aynı anda, *-mA* bitimsizlik ekinin ele alınışı Ma’nın (2022b: 57-59) söz ettiği gibi, üretim veya sözdizimsel birim olmasıyla ilgilidir (koşuntularda olumsuzluğun bulunabilmesi ise eylem öbeğinin adlaşmasında dikkat çekici bir konudur). Dolayısıyla bu görüşün etraflıca tartışılması gerekmektedir. Bu çalışmada, eylemin öbekselle görünümüyle ilgili bu sorun ayrıntılı bir şekilde yorumlanmadan açık bırakılmaktadır ve ileri araştırmalarda ele alınabilir.

üye (internal argument) yapısını korumakta olduğu da gözlemlenmektedir. Bu ayrıca koşuntu ve birleşik ad arasındaki farklılıktır ki eylemin öbekselleşmesi/görünümü/yansıması yalnızca koşuntuda görülmektedir. Birleşik ad ise iki bileşenin sözlükbilimsel olarak eylem öbeğiyle ilgisiz olmasını talep etmektedir. Deniz Yılmaz (2008: 4793, 4797) çalışmasında benzer yapıları takısız ad tamlamasından ayırmaktadır, fakat yine de verilmiş olan örneklerde *fırtınanın koptuğu haberi* vb. koşuntu yapılarını takısız ad tamlamasına dâhil etmektedir. Bu tutarsızlık ve çelişki, çalışmada öbeğin yapısal özelliği ve sözlükbirimlerin sözlükbilimsel (anlambilimsel) özelliklerine dikkat etmemesinden doğmaktadır.

Görüldüğü gibi, birleşik adların bazıları sözlükbirimselleşmekte olup (*yurt içi, yurt dışı* vs.) ötekileri belirgin ve yenilikçi anlamları adlandırmak için ortaya çıkmaktadır. Üstelik, bu sonradan ortaya konan bağımsız anlamların birden fazla anlambilim aracılığıyla ifade edilmesi son derece dikkat çekicidir. Çünkü bu olgu bir bakıma anlamların kümülatif olarak birikip bir bütün olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Aksine, koşuntu ise anlam açısından çekirdek ögesinin *tamlayıcı (subordinative)* olmasını talep eder ve ötekini de açıklayıcı olmasını zorunlu kılar. Kısacası, koşuntularda iki bileşen birbirini anlamca bütünlemektedir, yapısal olarak koşuntunun bir bileşeni genişletilebilir (örneğin, *öğretmenin dün derse gelmemesi sebebi*), anlambilime göre koşuntunun bileşenleri birleşik adlar kadar yeni anlamlar üretmez. Arcodia'nın (2007) Roma dillerinde gözlemlendiği hem sözdizimsel öbeklerin hem de sözcük birleşiminin *analitik (analytic)* olması olgusunu, birleşik adların oluşmasında bileşenlerine karşı ihtiyaç duyduğu kısıtlamalar bakımından ele almamaktayız.

Sonuç

Birleşik adlar biçimsel bakımdan öbeklere benzer. Fakat anlambilimsel açıdan adlara yakınlık gösterir. Bu çalışmada, adın sözdizim-anlambilimsel özelliği ve öbeğin yapısal özelliği üzerinde durulup, biçimbilimsel ve anlambilimsel bakımdan bileşenleri ve bütünlüğüne değinilerek birleşik adları ad kategorisinden ayırt etmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra birleşme ilkeleri bakımından öbeğin oluşmasından birleşik adlar ayrılmıştır.

Dilin yeterince *bilgi verici (informative)* ve yeterince *basit (simplistic)* olması bir çelişkiye yol açar veya bir bakıma mükemmel bir dengeye ihtiyaç duyar. Bununla birlikte dilin analitik olma eğilimini göstermesi, *sentetik (synthetic)* yapının hiç işlememesine sebep olmamaktadır. Çince de görüldüğü gibi analitik bir dil olmasına rağmen karakterlerin üretilmesinde sentetik görünümleri de sergilemektedir. Sonuç olarak, anlam türetiminde tekçil birimlerin çoğalmamasını sağlayabilmesi bakımından birleşik sözcüklerin ortaya çıkışı bilişsel açıdan doğaldır. Çeşitli dillerde de görülmesi açısından sözcük birleşimi yaygınlık göstermektedir.

Öte yandan, çalışmada ad kategorisi için değerlendirilen *adıl* özelliklerin sözlükbilimsel ve sözdizimsel açıdan iki varyantı mevcuttur (Citko, 2014: 17). Radford (2006) özellik denetiminde hem sözlükbilimsel hem de sözdizimsel *adıl* özellikleri gözden geçirmektedir. Bu görüş aynı anda sözlükbilimsel açıdan ad kategorisi olmayan yapıların/öbeklerin *adıl* özelliklerin taşıyıcısı olduğuna dikkat ederek onları *adıl öbek (nominal phrase)* kategorisine dahil etmeye yol açmaktadır. Fakat bu çalışmada yer alan koşuntu yapısının sözdizimsel açıdan birtakım *adıl* özelliklere sahip olmasına rağmen, belirleyici öbeği olması bakımından tümcede yine ad kategorisinin bütün dilbilgisel özelliklerini yansıttığının da birtakım kısıtlamaları vardır. Bu soru ileri çalışmada derinlemesine tartışılabilir.

Buna ilaveten, birleşik adlarda gözlemlenen *-(s)I* ekinin gerekliliğinin (anlamca bir zaruriyetken *su perisi* gibi örneklerde kullanılmaktadır, aksine *cam bardak* gibi örneklerde ise kullanılmamaktadır) birleşik adlarda anlamın kümülatif etkileşmesini nasıl bir şekilde etkilediği de hem anlambilimde hem de biçimbilimde incelemeye değer bir konudur. Ayrıca sıfat ve adla kurulan birleşik ad bir bütün olarak yalnızca bir gönderimsel diziye sahiptir. Birleşik adların diğer adlar gibi Baker'ın (2004: 120) söz ettiği özdeşliği de tartışmaya değer bir konudur.

Özet olarak, geleneksel alanyazında tamlama teriminin açıklama yetersizliği nedeniyle güncel dilbilimsel görüşler ve yöntem aracılığıyla farklı açıdan tamlamadan ayrılan kavramları değerlendirilmiştir. En son, birleşik adlara biçimsel benzerlik gösteren birleşme sonuçları, fakat anlambilimsel bakımdan sözlükbilimsel benzerlikten uzak olması nedeniyle ileri çalışmalarda çözümlenmesi gereken sorun olarak açık bırakılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arcodia, G. F. (2007). Chinese: A Language of Compound Words? *Selected Proceedings of the 5th Décembrettes: Morphology in Toulouse*, ed. Fabio Montermini, Gilles Boyé, and Nabil Hathout, 79-90. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Baker, M. C. (2004). *Lexical Categories: Verbs, Nouns and Adjectives*. UK: Cambridge University Press.
- Benzer, A. (2012). *Belirtili Ad Tamlamasında İyelik ve İlgi Eki Yanılgısı*. Turkish Studies - International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 7/4: Ankara. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3909>
- Citko, B. (2014). *Phase Theory An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Demircan, Ö. (1977). *Birleşik Sözcük ve Birleşik Sözcüklerde Vurgu*. TDK Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi, 1977.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2008). *Türkiye Türkçesi "İsim Tamlamaları" ve Bunların Anlamlarını Belirleme Denemesi*. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008), Ankara, Türkiye, 20 - 25 Ekim 2008, ss.4791-4797.
- Elisa, Mattiello & Dressler, Wolfgang U. 2018. The Morphosemantic Transparency/Opacity of Novel English Analogical Compounds and Compound Families. *Studia Anglica Posnaniensia* 53. 67–114. doi: 10.2478/stap-2018-0004.
- Ergin, M. (1962). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Emeksiz, Z. E. (2003). *Özgüllük ve Belirlilik*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Gagné, Christina L. & Thomas L. Spalding. (2009). Constituent Integration during The Processing of Compound Words: Does It Involve The Use of Relational Structures? *Journal of Memory and Language*, 60, 20–35. doi:10.1016/j.jml.2008.07.003
- Gallego, Ángel J. (2010). *Phase Theory*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.
- Guzev, V. G. & Deniz Yılmaz, Ö. (2004). *Türkiye Türkçesi Grameri Teorisinin Kavramlar Takımını Kurma Denemesi*. Sankt-Peterburg: St. Petersburg Üniversitesi Yayınları.
- Kunduracı, A. (2019). The Paradigmatic Aspect of Compounding and Derivation. *Journal of Linguistics*, 55(3), 563-609. doi: 10.1017/S0022226718000518
- Libben, G., Gagné, C. & Dressler, W. (2020). The Representation and Processing of Compounds Words. In V. Pirrelli, I. Plag & W. Dressler (Ed.), *Word Knowledge and Word Usage: A Cross-Disciplinary Guide to the Mental Lexicon* (pp. 336-352). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110440577-009>

- Ma, T. (2022a). Türkçede kip ve kipliğe sözdizimsel-pragmatik yaklaşım. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 70-91. DOI: 10.21733/ibad.946656
- Ma, T. (2022b). *Üretici Dilbilgisi Çerçevesinde Türkçenin Dilbilgisi Konularına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Nakipoğlu, M. (2009). The semantics of the Turkish accusative marked definites and the relation between prosodic structure and information structure. *Lingua* 119: 1253-1280.
- Özkan, M. (2013). *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- O Seaghdha, D. (2008). *Learning Compound Noun Semantics*. Technical Report, No 735, University of Cambridge Computer Laboratory.
- Packard, Jerome L. (2000). *The Morphology of Chinese. A Linguistic and Cognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, A. (2006). *Minimalist Syntax Revisited*. (Çevrim içi erişilebilir: <http://course.essex.ac.uk/lg/lg514>).
- Tohti, L. (2005). Grammar of Uyghur in the Framework of Generative Grammar. *Minority Languages of China*, 2005, Vol. 6, 35-43. Beijing.
- Uygun, D. (2009). *A Split Model for Category Specification: Lexical Categories in Turkish*. Ph.D. Dissertation. Boğaziçi University.
- Uygun, D. (2006). *Scrambling bare nominal objects in Turkish*. Paper presented at ICTL 13, Uppsala University.
- Yasemin A. (2004). Are Turkish Preverbal Bare Nouns Syntactic Arguments? *Linguistic Inquiry*, 35(3), 465–474. <http://www.jstor.org/stable/4179286>